

Трюльс Вюллер

Що таке час?

переклала з норвезької Софія Волковецька

Зміст

Розділ 1

Вступ: який час?

Розділ 2

Годинник і його минуле

Традиційні та сучасні уявлення про час

Розділ 3

Час у фізиці: Ейнштейн

Розділ 4

Час у філософії: Бергсон, Гуссерль, Гайдеггер

Розділ 5

Час повторення у житті, релігії, історії та літературі

Розділ 6

Там є якийсь час?

Розділ 7

Людське *зараз*

Примітки

Чи доводилося тобі бути на зустрічі випускників у школі? Якщо так, то, можливо, ти також отримав незвичне і сильне враження. Одні за одними старі друзі віталися з тобою, і якщо спершу ти не був певен, чи впізнаватимеш їх, то тепер з радістю виявляєш, що ви впізнаєтесь, принаймні за секунду-дві. Ти помічаєш, що вони залишилися такими ж, як і раніше, і за якийсь час розмова йде, як колись у класі чи на подвір'ї школи. Але також помітно, як змінилися їхні обличчя; слухаючи розповіді про їхнє життя після школи, ти помічаєш, що їхні особистості перемінилися, часом дуже різноч. Враз перед тобою розгортається весь перебіг життя, з його чіткими контурами, починаючи від дитинства, і дещо більше розмитий – аж до можливої старості. Ймовірно, тоді ти, подібно до мене, відчуваєшся пригніченим через *плин часу*.

Атож, кого на своєму життєвому шляху не вражала незвичайна присутність часу в нашому існуванні? Здивування можна відчувати будь-коли, бо час постійно прямує слідом за нами, і ми ніколи не знаємо, коли він вважатиме за потрібне поплескати нас по плечі, нагадуючи про своє існування. Та деякі ситуації особливо сприяють роздумам про минулість часу.

Що ще так заворожує, як «перебіг часу»? Усе в житті приходить і відходить, але ми не впадаємо у стан заціпеніння щоразу, коли бачимо, як якась людина йде дорогою. По-перше, ми знаємо, що час є чимось всеосяжним, він наш супутник, від якого нікуди не втекти. Тому це нагадує нам про скінченність речей і про смерть як екзистенційний факт, неминучий для всіх живих. По-друге, нас часто

притягує недосяжне, але всі, хто намагався схопити час, мали відчуття, що він із глузливою посмішкою вислизає з їхніх рук. Та, можливо, час зображують як ходу, аби заповнити нашу увагу, а тоді одразу ж відкрити, що час насправді не такий?

Проте ми усвідомлюємо річ не в русі часу, а в переживанні часу, як «чогось», що її супроводжує. Тож час не буквально приходить і йде, а може обрамлювати все, що приходить і йде. Зрозуміло, що це не конкретна, усвідомлена рамка; ми значно ближче наближаємося до розуміння реальності часу, коли називаємо його горизонтом, який усюди нас оточує, хоча ми й не осягаємо його. Бо навіть якщо час усюдисущий, як вода для риби, він також віддалений, ніби веселка для допитливої дитини.

Сучасні природничі науки призвели до двох досить відмінних способів сприйняття часу. У нас є час годинника для всього, що відбувається у фізичному світі неживої матерії, і є прожитий час, що не має відповідника у неживій матерії. Сукупність цих двох понять становить постійно повторювану тему на наступних сторінках книжки, що зосереджується головню на одній проблематиці: потенційній «присутності» минулого і майбутнього в теперішньому.

Обговорюючи такі питання, я також побічно торкаюся *уявлень про світ і поглядів людства*, що стосуються космічної самотності людської душі у фізичному всесвіті. Коли всьому настає свій час, чи стаємо ми частиною механізму в нескінченному механічному годиннику, чи з пережитого нами горизонту майбутнього і минулого представляємо час, який є унікальним у всесвіті? Найважливіше у цьому зв'язку, мабуть, не розділяти ці два поняття часу, один – для мертвої природи, а другий – для людського самоусвідомлення. У

будь-якому разі, нам слід ближче пов'язувати їх, щоб з'ясувати, чи виявиться одна концепція часу ґрунтовнішою за другу, чи вони обидві необхідні для того, щоб говорити про час узагалі.

Відправним пунктом була «проблема руху»: як минуле і майбутнє можуть бути присутні в теперішньому? Бергсон відповідав, що минуле пронизує теперішнє у нашій свідомості, Гуссерль стверджував, що свідомість теперішнього простягається до минулого і майбутнього, а Гайдеггер – що свідомість минулого і майбутнього визначає, ким ми є в теперішньому.

Припускаю, що більшість власників собак мають подібний до мого досвід: із собакою неможливо укласти договір. Тому я ніколи всерйоз не скажу своїй Моллі: «Зустрінемося ось тут, коли заходитиме сонце». Моллі не розуміє про що я, і це не через обмежену здатність виражати або сприймати звуки, що їх видає людина, а тому, що її ставлення до майбутнього не таке, як у нас, людей, котрі спроможні домовлятися про щось, давати обіцянки чи укласти контракти. Усвідомлення минулого також відрізняється. Собаки можуть фізично та психічно зазнати впливу того, що відбулося, але вони не стануть про це розповідати, і нема ніяких свідчень, що вони якогось дня стануть оцінювати причини давнього рішення. В їхній поведінці ніщо не вказує на існування стосунку до *однієї й тієї самої думки* з перебігом часу і за нових обставин.

Але ми, люди, весь час це робимо, наприклад, коли думаємо: «Нарешті, сьогодні настав день, на який я так довго чекав». Моє ставлення до одного дня «сьогодні» містить усвідомлення, що раніше я ставився до того як до «невдовзі» або «за чотири тижні», а для цього я повинен мати здатність уявно приймати минулі стани і звідти бачити

день сьогоднішній. Собаки, здається, не спиняються подібним чином на одному ідентичному змісті думки. Але, очевидно, їм властиве усвідомлення і стану непорушності, і зміни. Тому значна частина написаного філософами щодо присутності минулого та майбутнього в теперішньому повинна також застосовуватися до собак і деяких інших тварин.